

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота

магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ НАЛАГОДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ
КОНТАКТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З
РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
2 курсу, групи SoO1-M21z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Сердечна Валентина Миколаївна

Керівник:

Михальська С.А.,

доктор психологічних наук, доцент
кафедри спеціальної та інклюзивної
освіти

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ НАЛАГОДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОНТАКТІВ У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ.....	6
1.1. Поняття соціальних зв'язків, контактів та взаємодії в сучасній науці.....	6
1.2. Характеристика соціальних контактів дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектру.....	13
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ КОНТАКТІВ У ДОШКІЛЬНИКІВ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ.....	29
2.1. Методи та завдання експериментального дослідження.....	29
2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	42
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ НАЛАГОДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОНТАКТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ.....	51
3.1. Особливості формування соціальних навичок в дітей із РАС.....	51
3.2. Практичні рекомендації батькам та педагогам під час взаємодії з дітьми з розладами аутистичного спектру.....	62
3.3. Умови налагодження соціальних контактів у дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектру.....	69
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79

ВСТУП

Актуальність проблеми. Вивчення соціальних контактів дітей з розладами спектру аутизму у дошкільному віці зумовлена, перш за все, потребами педагогічної та психологічної практики. Саме діти з розладами спектру аутизму зазнають значних труднощів під час адаптації до умов навчального закладу, міжособистісної взаємодії. Це перешкоджає процесу їхньої соціалізації, штучно ізолює таких дітей, утруднює розкриття внутрішнього потенціалу.

Вивченням особливостей розвитку осіб з розладами аутистичного спектру займалися такі науковці як Н.Базима, В.Лебединський, І.Марценківський, О. Нікольська, К. Островська, Н.Пахомова, Т.Скрипник, А. Сотнікова, Г.Супрун, В.Тарасун, Д. Шульженко та ін.

А.Душка, В.Синьов, Т.Скрипник, В.Тарасун, Г.Хворова, Д.Шульженко та інші займались дослідженням, пов'язаними з розвитком соціальної поведінки дітей з РАС.

Значні труднощі в соціальному розвитку виникають вже протягом 2-3 років життя дитини. Дитина з аутизмом не зацікавлена в увазі інших людей, в тому числі в компанії інших дітей. Вона погано взаємодіє з іншими, але може прагнути тілесного контакту.

До порушення соціальної взаємодії дітей з РАС входять такі особливості: не цікавиться навколишнім світом; рідше посміхається або не посміхається у відповідь; уникає зорового контакту; воліє грати самотійно; незацікавленість в іграх з іншими дітьми; не копіює поведінку дорослих; неадекватно реагує на присутність або відсутність мами (надмірну «холодність» і незацікавленість нею, або навпаки – не може витримати навіть короточасного розставання); ускладнення в розумінні та вираженні емоцій; відсутність ініціативи спілкування з однолітками.

Актуальність окресленої проблеми, її недостатня теоретична розробка зумовили вибір теми дипломної роботи магістра: «Особливості налагодження

соціальних контактів у дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектру».

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз та емпіричне дослідження соціальних контактів у дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектру та визначення шляхів їх налагодження.

Відповідно до мети було визначено такі завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний та методологічний аналіз психолого-педагогічної літератури щодо з'ясування сучасного стану дослідження проблеми налагодження соціальних контактів у дітей з розладами аутистичного спектру.

2. Визначити особливості розвитку соціальних контактів дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектру.

3. Описати шляхи налагодження соціальних контактів у дітей з розладами аутистичного спектру.

Об'єкт дослідження: соціальні контакти дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектру.

Предмет дослідження: шляхи налагодження соціальних контактів у дітей з розладами аутистичного спектру.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, порівняння і узагальнення матеріалів досліджень з проблеми дослідження; емпіричні – спостереження, бесіда, анкетування; статистичні – математична обробка експериментальних даних.

Місце проведення дослідження: Хмельницький заклад дошкільної освіти №33 «Джерельце» Хмельницької міської ради, Хмельницький заклад дошкільної освіти №45 «Ялинка» департаменту освіти та науки Хмельницької міської ради. Дослідженням було охоплено 15 дітей з розладами аутистичного спектру (та помірний рівень інтелектуального порушення) старшого дошкільного віку та 15 дітей старшого дошкільного віку які не мають розладів аутистичного спектру та мають відповідний рівень інтелектуального розвитку.

Практична значення роботи: здобуті результати можуть бути використані під час роботи з дітьми дошкільного віку з РАС корекційними педагогами, практичними психологами та вихователями закладів дошкільної освіти.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на наукових конференціях, зокрема: звітній науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти (9 листопада 2022 року); за результатами роботи опублікована стаття (Сердечна В.М. Особливості соціалізації дитини дошкільного віку з РАС. *Збірник наукових праць здобувачів освітнього ступеня бакалавр і магістр факультету спеціальної освіти, психології та соціальної роботи* / за ред. О.В. Гаврилова. Вип. 15. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В. 2022. С.199-203.).

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел. Робота містить 6 таблиць.

ВИСНОВКИ

1. Соціальні відносини – це відносно стійкі зв'язки між індивідами і соціальними групами, обумовлені їх неоднаковим положенням в суспільстві та роллю в суспільному житті. Соціальний контакт – це одинична, випадкова, швидкоплинна дія, що не надає істотного впливу на життя і діяльність людей. Соціальна взаємодія – регулярний, систематичний, поновлюваний обмін діями, орієнтованими на відповідну реакцію партнера, що супроводжується ускладненням соціальних зв'язків.

2. Для дітей з РАС характерним є: порушення афілітації, що означає відсутність потреби у спілкуванні, в емоційних контактах, прагненні відчувати єдність з іншими людьми; дезадаптаційні труднощі, які проявляються в порушеннях процесу пристосування аутистичної особистості до змін життєвих умов, діяльності та оточення; наявність психологічних бар'єрів, що перешкоджають спілкуванню з іншими людьми. Перебування дітей з РАС в людському оточенні зазвичай не сприяє становленню соціального досвіду, соціальної компетентності, досвідченості, обізнаності; в них не формується або формується зі значним запізненням певна соціальна поведінка, здатність бути адекватними ситуації, вимогам і сподіванням авторитетних дорослих. Водночас самостійно не розвиваються соціальні потреби, здібності, мотиви поведінки та діяльності, а також із значною затримкою здійснюється набуття соціального досвіду через діяльність, спрямовану на орієнтування в ситуації, пристосування до навколишнього, перетворення власного «Я».

3. За результатами проведеного експериментального дослідження з'ясовано, що для більшості дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектру характерний низький рівень розвитку соціальних контактів, що проявляється в тому, що діти не підтримують контакт, не реагують на ім'я, не підтримують зоровий контакт, відводять погляд, дії дорослого не стимулюють активність дітей, вони не розуміють більшості звернень дорослого, не реагують на прохання у більшості ситуацій, не

орієнтується на оцінку дорослого, не наслідують дії дорослого. А для майже половини дітей з інтелектуальними порушеннями характерний високий рівень розвитку соціальних контактів, що проявляється у сформованому позитивному ставленні до дорослого, яке стимулює активність дитини, під час взаємодії вони розуміють основні звернення дорослого до неї, реагують на зауваження та прохання у більшості ситуацій, орієнтуються на оцінку дорослого та наслідують його дії. Спільними для обох груп дітей старшого дошкільного віку є труднощі в зосередженні та неуважність під час занять. Водночас, крім специфічних поведінкових труднощів дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектру виявлено їх здатність до підтримання охайного зовнішнього вигляду.

4. Взаємодія спеціалістів – лікаря, психолога, корекційної педагога, логопеда, реабілітолога виступає фактором соціалізації особистості і є державною соціальною системою діагностики прогнозу та корекції інтелектуальних, мовленнєвих, комунікативних, емоційно-регуляторних та інших порушень психічної сфери дитини з РАС. Для налагодження соціальних контактів дітей з РАС: навчити звертатися до дорослого по допомогу; навчити обмінюватися з іншою дитиною іграшками, якщо дитина хоче взяти іграшку, яку та тримає в руках; сформувати вміння з першого разу виконувати інструкцію дорослого; навчити виражати згоду жестом або словом «так»; формувати реакції на емоційно-словесні контакти з навколишніми людьми; розвивати здатність ідентифікувати себе з іншою людиною; культивувати і підтримувати прояви симпатії та прихильності дитини до однолітків, запобігаючи при цьому виникненню проявів емоційної та фізичної агресії.

Проведене дослідження не вирішує проблеми розвитку соціальних навичок дошкільників із РСА, на окрему увагу заслуговує питання організації налагодження міжособистісної взаємодії у колективі ровесників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аппе Ф. Введение в психологическую теорию аутизма [пер. с англ Д. В. Ермолаева]. М.: Теревинф, 2006. 216 с.
2. Базима Н. В. Вивчення мовленнєвої активності дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / За ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Серія соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. Вип. 23. С. 22-30.
3. Базима Н. В. Формування мовленнєвої активності у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 20 с.
4. Базима Н.В. Теоретичне вивчення проблематики аутизму. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2015. № 1. С. 51–56.
5. Башина В. М. Аутизм в детстве. М.: Медицина, 1999. 240 с.
6. Башина В. М. Клинический и нейрофизиологический аспекты синдрома Ретта. *Журнал неврологии и психиатрии имени С. С. Корсакова*. 1993. Т. 93. Вып. 4. С. 52-55.
7. Вербець В. В. Соціологія : теоретичні та методичні аспекти : навч. метод. посіб. Рівне : РДГУ, 2005. 202 с.
8. Вербець В.В., Субот О.А., Христюк Т.А. Соціологія: Навчальний посібник. К.: КОНДОР, 2009. 550.
9. Каган В. Е. Аутизм у детей / В. Е. Каган. – Л.: Медицина, 1981. 223 с.
10. Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» / Наук. кер. та заг. ред. Т. В. Скрипник. Київ, 2013. 234 с.
11. Кононова М. М., Єланська Д.В. Особливості формування комунікативних навичок у старших дошкільників з розладами аутистичного спектра:

- навчально-методичний посібник. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка. 2020. 75 с.
12. Лебединский В. В. Общие закономерности психического дизонтогенеза. Психология детей с отклонениями и нарушениями психического развития. СПб.: Речь, 2001. С. 129-149.
 13. Лебединский В. В., Никольская О. С., Баенская Е. Р. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. М.: Изд-во МГУ, 1990. 197 с.
 14. Логвінова І. П. До проблеми формування невербальних засобів комунікативної діяльності дітей з розладами спектра аутизму. *Логопедія*. 2010. № 2. С. 40-44.
 15. Логвінова І. П. Психологічні особливості невербального компонента у процесі налагодження взаємодії із дітьми з порушеннями спектра аутизму. *Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конфер. «Новітні медико-психолого-педагогічні технології діагностики, запобігання і подолання мовленнєвих розладів»*, 1-2 жовт. 2009 р. м. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2009. С. 96–102.
 16. Марценковський І. А., Бікшаєва Я. Б., Ткачова О. В. Вимоги до програмно-цільового обслуговування дітей з розладами зі спектра аутизму: методичні рекомендації. К., 2009. 46 с.
 17. Мельник І. С. Психологічна характеристика портрету аутичної дитини на різних етапах дошкільного дитинства. *Молодий вчений*. 2018. № 10(2). С. 627-632.
 18. Морозов С. А. Аутические расстройства: Основы диагностики и коррекции: учебное пособие для студентов высших пед. учебных заведений; под ред. С. А. Морозова. М.: Издательский центр «Академия», 2007. 240 с.
 19. Недозим І. В. Особливості соціального інтелекту дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектра. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.08 –

- спеціальна психологія. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Київ, 2019. 222 с.
20. Никольская О. С., Баенская Е. Р., Либлинг М. М. Аутизм: возрастные особенности и психологическая помощь. М.: Полиграф сервис, 2003. 232 с.
21. Никольская О. С., Баенская Е. Р., Либлинг М. М. Аутичный ребенок: Пути помощи. М., 1997. 230 с.
22. Никольская О. С., Баенская Е. Р., Либлинг М. М. Проблемы семьи аутичного ребёнка. *Дефектология*. 2005. № 5. С. 76–82.
23. Никольская О. С. Дети и подростки с аутизмом. Психологическое сопровождение / О. С. Никольская, Е. Р. Баенская, М. М. Либлинг, И. А. Костин, М. Ю. Веденина, А. В. Аршатский, О. С. Аршатская. М.: Теревинф, 2005. 224 с.
24. Островська К. О. Аутизм: проблеми психологічної допомоги. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 110 с.
25. Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : Монографія. Львів : «Тріада плюс», 2012. 520 с.
26. Островська К. О. Психологічні основи формування соціальних компетенцій дітей з аутистичними порушеннями. Дисертація д-ра психол. наук: 19.00.08, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2013. 410 с.
27. Островська К., Химко М., Кудрявцева Ю. Особливості абілітації дітей з аутизмом та їх родин. Львів, «Тріада плюс». 2007. 44 с.
28. Пахомова Н. Г. Спеціальна педагогіка з історією: навчальний посібник для студентів спеціальності 6.010100 «Корекційна освіта»; Полт. нац. ун-т ім. В. Г. Короленка. Вид. 2-ге, виправ., перероб. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. 280 с.
29. Пахомова Н. Г., Кононова М. М. Спеціальна психологія: навчальний посібник для студентів спеціальності 6.010105 «Корекційна освіта»; ПНПУ ім. В. Г. Короленка. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2015. 357 с.
30. Практикум по возрастной психологии: учеб. пособие / Под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. СПб.: Речь, 2002. 694 с.

31. Психолого-педагогическая диагностика [ред. И. Ю. Левченко, С. Д. Забрамная]. М.: Академия, 2003. 320 с.
32. Ранній дитячий аутизм: Навчально-методичний посібник. Видання друге: перероблене і доповнене / А. П. Чуприков, М. І. Винник, Я. Т. Багрій. Івано-Франківськ : Видавництво Івано-Франківської державної медичної академії. 2005. 48 с.
33. Рибченко Л.К. Застосування корекційних технологій в роботі з дітьми із аутизмом. *Науковий часопис*. Випуск 34. 2019 р. № 5, Т. 1. С. 181-185. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22128/1/15_Rybchenko%20L..pdf.
34. Ритцер Дж. Современные социологические теории. СПб.: Питер, 2002. 322 с.
35. Рождественська М. В., Конопляста С. Ю. Ранній дитячий аутизм: навч. посіб. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. 2004. 69 с.
36. Синьов В. М. Мультидисциплінарний (медико-психолого-педагогічний) характер діагностики і корекції розвитку особистості при порушеннях процесу соціалізації. *Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі: матеріали методол. семінару АПН України (Київ, 19 березня 2008 р.)*. К. : [б. в.], 2008. С. 527–532.
37. Синьов В. М., Кобернік Г. М. Основи дефектології. К. : Вища школа, 1994. 143 с.
38. Синьов В. М., Шульженко Д. І. Особливості умови соціалізації дітей з аутистичними порушеннями. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. № 21. С. 251-256.
39. Скрипник Т. В. Комплексна програма розвитку дітей з аутизмом (на допомогу фахівцям): науково-методичний посібник. К. : Видавництво «Фенікс», 2010. 59 с.

- 40.Скрипник Т. Психологічна підтримка сім'ї аутичної дитини. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: збірник статей. 2006. Випуск 14 (17). С. 203-209.
- 41.Скрипник Т. В. Психолого-педагогічна допомога дітям з аутизмом з урахуванням їхніх особливих освітніх потреб / *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*: за заг. ред. Колупаєвої А. А. К., 2014. Випуск 5. С. 148-157.
- 42.Скрипник Т. Сенсорна інтеграція як підґрунтя цілісного розвитку дітей з аутизмом. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2016. № 4 (80). С. 24-31.
- 43.Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму: Монографія. К.: Видавництво «Фенікс», 2010. 320 с.
- 44.Скрипник Т., Скрипник Д. Особливості психічних процесів в аутичних дітей. *Дефектологія*. 2008. № 1. С. 19-22.
- 45.Смирнова О. Е., Холмогорова В. М. Межличностные отношения дошкольников: диагностика, проблемы, коррекция. М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2003. 160 с.
- 46.Сторож В. В., Рижова М. Е. Особливості поведінки та комунікації в структурі розладів аутистичного спектру у дітей дошкільного віку. 2019. URL:
<https://www.onmedu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7280/Storozh.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- 47.Супрун Г. В. Діагностичний інструментарій вивчення соціальнопсихологічної адаптації дошкільників з аутизмом. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2015. Вип. 9. С. 123–132.
- 48.Супрун Г. В. Особливості вивчення міжособистісних стосунків у дошкільників з розладами аутистичного спектра. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2016. № 2 (78). с. 76-82.
- 49.Супрун Г.В. Особливості соціально-психологічної адаптації дітей з аутизмом у дошкільному віці автореферат дисертації на здобуття

- наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.08 – спеціальна психологія. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. Київ, 2017. 23 с.
50. Сухіна І. Родинний супровід дітей раннього віку з аутизмом : метод. рек., 2017. 70 с.
51. Тарасун В.В., Хворова Г.М. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом: Навч. посіб. для вищих навчальних закладів; за наук. ред. Тарасун В.В. К.: Наук.світ, 2004. 100 с.
52. Тарасун В.В. Соціально-емоційний розвиток дитини з аутизмом (до комплексної програми розвитку і навчання дитини з аутизмом). *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна.* 2012. Вип. 19 (2). С. 410-419.
53. Хворова Г. М. Комплексна психолого-педагогічна технологія корекції розвитку активності дитини з аутизмом: автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. пед. наук : спец. 13.00.03. Київ, 2010. 22 с.
54. Хворова Г. Особливості корекційно-розвивального навчання дітей із аутизмом. *Дефектологія.* 2005. № 2. С. 4-8.
55. Хворова Г. Технологія комплексної психолого-педагогічної корекції та розвитку аутичної дитини. *Дефектологія.* 2008. № 3. С. 20-27.
56. Хохліна О. П. Психолого-педагогічне забезпечення соціалізації дитини з порушеннями психофізичного розвитку у спеціальному навчальному закладі: теоретичний аспект проблеми. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2011. № 23(234). С.211-220.
57. Шульженко Д. І. Аутизм – не вирок. Львів: Кальварія, 2010. 224 с.
58. Шульженко Д. І., Андреева Н. С. Корекційний розвиток аутичної дитини: (книга для батьків та педагогів). К.: видавець Д. М. Кейдун, 2011. 344 с.
59. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: Монографія. Київ, 2009. 385 с.

60. Янушко Е. А. Использование сенсорных игр для установления эмоционального контакта с аутичным ребёнком. *Воспитание и обучение детей с нарушениями развития*. 2003. № 16. С. 8–14.